

Nikola Jakšić

Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR - 23000 Zadar

Nekrolog / Obituary
UDK / UDC: 929:012]Rapanić, Ž.
902-05Rapanić, Ž.
DOI: 10.15291/ars.2936

In memoriam Željko Rapanić*

SAŽETAK

U sjećanje na Željka Rapanića koji je preminuo na Badnjak 2018. godine, autor donosi pregled njegova plodonosna profesionalnog života kojim je ostavio trajan pečat u hrvatskoj znanstvenoj historiografiji.

Ključne riječi: Željko Rapanić, in memoriam

ABSTRACT

In memory of late Željko Rapanić who passed away on Christmas Eve 2018, author brings the survey of this scholar's fruitful professional life that has left a longlasting impact on Croatian historiography.

Keywords: Željko Rapanić, in memoriam

Na Badnjak 2018. u 87. godini života, preminuo je Željko Rapanić, znanstvenik koji je svojim doprinosima znatno unaprijedio spoznaje o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj civilizaciji na hrvatskoj obali Jadrana. Rodio se u Splitu 26. listopada 1932. godine. U rodnome je gradu stekao osnovno obrazovanje gdje je i maturirao u Klasičnoj gimnaziji 1950. godine. Iste godine u Zagrebu upisuje studij povijesti umjetnosti i povijesti. Nakon što je diplomirao, 1. listopada 1957. godine, postavljen je za kustosa srednjovjekovne zbirke u Arheološkome muzeju u Splitu. Na tome je radnome mjestu proveo najveći dio svojega radnog vijeka, pa je 1971. godine izabran za ravnatelja muzeja, a tu je dužnost obnašao do 1980. godine. Uskoro je, 1982. godine, na Filozofskome fakultetu u Zagrebu obranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Razvitak skulpture u Dalmaciji od 6. do 9. stoljeća*. Iste je godine na zagrebačkome Filozofskom fakultetu započeo održavati nastavu iz kolegija povezanih s ranosrednjovjekovnom umjetnosti, a ta će njegova aktivnost potrajati do 1989. godine. U tome je razdoblju održavao nastavu i na poslijediplomskim studijima: onome pod nazivom Kultura istočne obale Jadrana koji se odvijao u sklopu aktivnosti Centra za poslijediplomske studije u Dubrovniku i na poslijediplomskome studiju Arhitektonskoga fakulteta iz Zagreba pod nazivom Graditeljsko nasljeđe, koji se održavao u Splitu.

Još 1983. godine napustio je službu u Arheološkome muzeju u Splitu te biva zaposlen u svojstvu savjetnika u splitskome Zavodu za zaštitu spomenika kulture. Godine 1989. postaje ravnateljem te ustanove i na tome se mjestu zadržao do 1994. godine. Tada prelazi na službu u Institut za Arheologiju u Zagrebu gdje biva konačno umirovljen 2001. godine u svojstvu znanstvenoga savjetnika.

Znanstvene je radove počeo objavljivati 1958. godine, a među njima su zapaženi oni u kojima obrađuje bogatu zbirku ranosrednjovjekovne skulpture u Arheološkome muzeju u Splitu te korpus splitskih ranosrednjovjekovnih epigrafičkih spomenika. Bio je prvi autor koji je tu građu obradio sistematski i cjelovito. Upravo su ranosrednjovjekovni epigrafički spomenici na Jadranu postali njegovom trajnom preokupacijom, a među njima svakako valja spomenuti one koji se odnose na natpise s ubilježnim imenima hrvatskih vladara, primjerice kneza Branimira ili pak kraljice Jelene, a jednako tako i one na kojima su uklesane uspomene na splitske biskupe ili pak gradske priore tijekom ranoga srednjeg vijeka. Punih šezdeset godina Rapanić je bio nazočan u znanstvenoj literaturi koju je obogatio za oko 300 naslova različita karaktera. Pored nekoliko knjiga o kojima će još biti riječi, u njegovu se opusu ističu

ponajprije znanstvene rasprave, a zatim i brojni stručni radovi. Valja im pribrojiti natuknice u enciklopedijama, vodiče te osobito brojne recenzije. Često je surađivao kao autor u dnevnim novinama i tjednicima. Istaknuo se pritom i u ulozi urednika različitih stručnih i znanstvenih izdanja te valja naglasiti da je u razdoblju od 1974. do 1981. uređivao *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (*Bulletino di archeologia dalmata*) te *Izdanja hrvatskog arheološkog društva* koji je s prekidima uređivao od 1975. do 1989. godine. Nezaobilazan je njegov doprinos u časopisu *Starohrvatska prosvjeta* u kojemu je bio dugogodišnji član uredništva, a u razdoblju od 1997. pa do 2003. nekoliko je brojeva priredio kao stručni urednik. „Bilo je to”, kako ističe u Rapanićevoj biografiji Ivan Basić, „'zlatno doba' ovog cijenjenog časopisa, čiji su brojevi tada označili početak stasanja jedne historiografske generacije u Hrvatskoj, afirmirajući mlade istraživače koji su danas vodeće ličnosti u svojim strukama”. Bio je članom uredništva i drugih stručnih časopisa: *Godišnjak zaštite spomenika kulture* – Zagreb, *Kulturna baština* – Split, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* – Zagreb te *Makarsko primorje* – Makarska. Sudjelovanje u uređivanju knjiga i časopisa doživljavao je kao posebnu dužnost koje se uvijek rado prihvaćao. Priredio je izbor iz bogate ostavštine Lovre Katića pod naslovom *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, a bio je i urednikom knjige N. Klaić *Trogir u srednjem vijeku*. U okviru te aktivnosti valja svakako istaknuti i *Disputationes Salonitanae* kao akte međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Splitu 1970. godine. Bio je među svojim kolegama vrlo cijenjen, stoga je bio biran za predsjednika Hrvatskoga arheološkog društva u razdoblju od 1973. do 1980. godine i tijekom toga se vremena istaknuo u organizaciji godišnjih znanstvenih skupova u kojima se zrcali arheološka problematika pojedinih hrvatskih regija: Like, sjeverne Hrvatske, neretvanskoga prostora, srednje Dalmacije, Zagrebačkoga kraja, kvarnerskih otoka i konačno Cetinske krajine. Kao rasni znanstvenik, Rapanić je sudjelovao na brojnim znanstvenim skupovima u zemlji i inozemstvu, a valja posebno naglasiti da je bio i sudionikom prvoga znanstvenog skupa u organizaciji Centra za kasnu antiku i srednji vijek, pa je njegov prilog pod naslovom *Il patrimonio dell'Antichità nella paleogenesi dell'Adriatico orientale nell'Alto medioevo: proposte per considerazioni ulteriori e approfondite*, objavljen u prvome broju časopisa HAM (1995) 7–15. Upravo je njegov prilog, dakle, prvi u nizu stotina rasprava objavljenih u narednih 24 volumena.

Arheološki muzej u Splitu u kojemu je dugo djelovao, ustanova je koja je od svojega osnutka u prvoj polovini 19. stoljeća tijesno povezana ponajprije uz antičku Salonu, nesporno najvažniji i arheološkim nalazima najbogatiji lokalitet na istočnoj obali Jadrana. Stoga je posve logično da je Rapanićev znanstveni interes bio neprestano povezan s ovim lokalitetom, koji je, kao što je dobro poznato, tek dijelom arheološki istražen. Veću je pritom pažnju usmjeravao onim salonitanskim spomenicima koji su upućivali na urbanitet i kulturnu baštinu kasnoantičke Salone, koja je svoja posljednja stoljeća proživjela kao važno kršćansko središte, obilježena uspomenama na svoje vlastite mučenike. Oni su počivali na kršćanskim grobljima uokolo grada, a častilo ih se na mjestima njihova ukopa jednako kao i u sklopu monumentalnoga biskupskog kompleksa kojega karakteriziraju dvije velike i raskošno opremljene bazilike (*geminae*) s prigradenom krstionicom i episkopijem. No antička je Salona tijekom 7. stoljeća opustjela pa se njezin život ugasio. Zato su Salonitanci pred nećakama koje su ih u to doba zadesile potražili sigurnije boravište na nedalekoj, čvrstim zidinama zaštićenoj lokaciji gdje je oko godine 300. sagrađena velebna palača rimskoga cara. Dva neizmjereno važna antička građevinska kompleksa, Salona i Dioklecijanova palača, u neposrednome su susjedstvu, pa su stoga i upućeni jedan na drugoga. Salonitanci sklonjeni u Dioklecijanovoj palači postat će stoga središnjom preokupacijom Rapanićeva zanimanja. Naime, tu se na uskome prostoru otvaraju neizmjerne mogućnosti propitivanja onih tema koje su povezane s tranzicijom iz

antike u srednji vijek. Riječ je ne samo o fizičkoj nego još više o tranziciji u kulturno-povijesnome smislu. Transformacija antičkoga svijeta u onaj novi, srednjovjekovni tema je koja posljednjih desetljeća zaokuplja brojne istraživače i koja u suvremenoj europskoj historiografiji gotovo dominira kada je riječ o antici i srednjemu vijeku. U hrvatskoj je historiografiji upravo Rapanić jedan od pionira koji su te probleme stavili u fokus svojega zanimanja. Dakako, fizička i svaka druga povezanost antičkoga grada, u ovome slučaju Salone i srednjovjekovnoga joj nastavljача Splita (sapetoga kasnoantičkim zidinama) idealna su cjelina koja se rasnome istraživaču kakav je bio Rapanić naprosto nameće kao izazov. To se zrcali već u prvoj Rapanićevoj knjizi pod naslovom *Predromaničko doba*, Split 1987. Pritom je zanimljivo primijetiti kako je Rapanić stilskim pojmom (predromanika) označio povijesno vrijeme, ono između antike i srednjega vijeka, dajući ujedno čitatelju na znanje da je to doba bolje i lakše sagledati i spoznati kroz sačuvanu spomeničku baštinu nego kroz uobičajene povijesne izvore (onih rukopisnih), kojih gotovo da i nema. Rukopisna građa, ako i postoji, nastala je uglavnom poslije ranoga srednjeg vijeka, pa ako se i referira na davno vrijeme, vrlo je upitne kakvoće. No opet je Split, kao sredina u kojoj je Rapanić djelovao, iznjedrila dragocjenoga srednjovjekovnog kroničara, ponajboljega na hrvatskome prostoru, splitskoga arcidjakona Tomu. On se pak okušao u tumačenju rane povijesti svojega Splita, što je svakako iznimka na prostoru istočne obale Jadrana, odnosno svojevrstan privilegij kojega su lišeni primjerice Zadar, Trogir ili Dubrovnik. Pogodnosti povijesnoga ambijenta u kojemu su Salona, Dioklecijanova palača i iz nje izrasli Split, a protumačeni u rukopisu domaćega učenog arcidjakona Tome u 13. stoljeću, Rapanić je na najbolji mogući način iskoristio. Uspio je rekonstruirati povijesno prostornu sliku svoje mikroregije i svojega rodnog grada Splita u onim vremenima koja i danas nazivamo ponešto nespretno, „tamnim stoljećima”. Svoje spoznaje i razmišljanja o tome kako je rastao i kako se razvijao Split kroz duži period, od naseljavanja palače na izmaku antike pa do 13. stoljeća, razložio je u knjizi pod naslovom *Od carske palče do srednjovjekovne općine*.

U svojoj knjizi pod naslovom *Dalmatinski grad i zaleđe u ranom srednjem vijeku*, Split 2017., Rapanić sažima svoja ukupna razmišljanja o kulturno-povijesnim problemima na istočnoj obali Jadrana tijekom ranoga srednjeg vijeka. Naime, dalmatinski grad koji je u fokusu Rapanićevih istraživanja nije samo okrenut Jadranu i njegovim plovnim putovima, već još više njegovu zaleđu s kojim je u stalnoj interakciji. U vrijeme seoba naroda, etnička se struktura u zaleđu dalmatinskoga grada mijenja, a uspostava odnosa s došljacima u zaleđu složen je i dugotrajan proces. Upravo je tim temama Rapanić posvetio svoju posljednju knjigu o toj, u hrvatskoj historiografiji trajno živućoj problematici, koja zadire u sama izvorišta nacionalne povijesti. Njegov tekst, pritom, nerijetko poprima polemički ton.

Za svoj plodonosan znanstveni rad primio je različita priznanja: Nagradu za znanost Slobodne Dalmacije (1988.), Godišnju nagradu za znanost Grada Splita (1989.), državnu, Strossmayerovu nagradu za znanost (2001.) dijeli s grupom suradnika na važnome projektu Hrvati i Karolinzi, zatim nagradu Hrvatskoga arheološkog društva „Šime Ljubić” (2003.), Nagradu za životno djelo Grada Splita (2007.) te životnu nagradu Hrvatskoga arheološkog društva „Frane Bulić” (2008.). Za osobite zasluge u kulturi odlikovan je Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića (1997.).

Skupina najbližih kolega i prijatelja priredila je u njegovu čast zbornik radova (*Festschrift*) pod naslovom *Munuscula in honorem Željko Rapanić* koja je tiskana kao peta u seriji *Dissertationes et Monographiae*, Međunarodnoga istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek u Motovunu, Sveučilišta u Zagrebu 2012. godine.

* Autor Nikola Jakšić izvorno je objavio nekrolog In memoriam di Željko Rapanić u časopisu Hortus artium medievalim, vol. 25, No. 1, Zagreb-Motovun, 2019, 10–12.